

Бех І.Д.
доктор психологічних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПН України,
директор Інституту проблем виховання НАПН України, м. Київ, Україна

ДУХОВНО-МОРАЛЬНА БЕЗПЕЧНІСТЬ-НАПРУЖЕНІСТЬ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ОСОБИСТОСТІ

***Анотація.** Констатується наукове положення, за якого людина зустрічається з ситуаціями як фізично-біологічними, так і штучно створеними, зокрема засобами масової інформації у їх особистісно деструктивному варіанті. Проблема, яка персонально повстає перед кожною людиною, - це протистояти негативним впливам середовища, вміти оцінити руйнівний ступінь цих впливів та зберігати власні ціннісні орієнтири, способи доцільної суспільно значущої поведінки, діяльності та спілкування.*

За такої соціальної установки особистість має бути готовою розгорнути відповідну внутрішню діяльність з метою запобігання зовнішнім небезпекам і утвердженню своєї психологічної безпеки.

Така внутрішня готовність ґрунтується на двох домінуючих станах – духовно-моральної напруженості та духовно-моральної безпечності. Вони є психологічно опозиційними процесуальними утвореннями, що активують відповідний перебіг усіх психологічних набутків особистості, у першу чергу, емоційно-почуттєвих.

Духовно-моральна напруженість – це психічний стан, проявами якого є ретельність, уважність, дбайливість, запальність людини у її духовно-моральній поведінці та спілкуванні.

Духовно-моральна безпечність є станом, який характеризується пасивністю, безтурботністю, недбалим ставленням до діяльності, відсутністю старанності. Пропонується у першому наближенні тактика

подолання духовно-моральної безпечності й утвердження відповідної напруженості. У цьому плані звертається увага на необхідність культивування особистісної рефлексії, за якої відбувається перецентрація мислення вихованця з власного інтересу на спосіб мислення, який орієнтує його на потреби іншої людини. Останнє вимагає від особистості сформованості вміння самоствавлення, зокрема самоосудження. Важливим у подоланні стану безпечності й утвердження напруженості має стати прояв вольової форми мотивації.

Ключові слова: *духовно-моральна безпечність, духовно-моральна напруженість, особистісна рефлексія, особистісне самоствавлення, попередження безпечності, психологічна безпека, самоосудження, ціннісна структура особистості.*

Реалії життя кожної без будь-якого виключення особистості такі, що вони несуть для неї певні небезпеки як фізично-біологічні, так і штучно створені людством, зокрема ЗМІ у їх особистісно деструктивному варіанті.

У таких умовах вона мусить їм протистояти, не втрачаючи своїх ціннісних орієнтирів. Одні з цих зовнішніх небезпек вона обходить, до інших, якщо це можливо, пристосовується, а ще деяким активно протистоїть, хоча і не завжди успішно. Тож останні, на нашу думку, й мають стати прямим предметом наукового дослідження.

Проблема у цьому зв'язку має формулюватись так: за яких внутрішніх умов особистість готова розгорнути внутрішню діяльність, тобто максимально актуалізувати необхідні психічні процеси з метою успішного протистояння тим чи іншим зовнішнім небезпекам і утверджуватись у психологічній безпеці.

Такою ключовою умовою має виступити духовно-моральна напруженість як опозиція духовно-моральній безпечності. Спочатку дамо характеристику останній. Духовно-моральна безпечність – це психічний стан

особистості, який характеризується пасивністю, безтурботністю, недбалим ставленням до діяльності, відсутністю старанності.

Внутрішня духовно-моральна безпечність стримує безперервний процес особистісного самозмінювання і усвідомлення свого Я-образу. Безпечність стає суттєвим деструктивним потенціалом, коли із ситуативного явища трансформується у більш-менш сталий психічний стан, що визначає своєрідність різних психічних процесів людини.

Духовно-моральна безпечність проявляється у недоречному, поблажливому ставленні особистості до себе. Цей психічний стан може бути вибіркоким, пов'язаним лише з конкретними змістово-ціннісними проявами поведінки особистості, а може охоплювати всю поведінкову сферу. Безпечність не сприяє досягненню духовно значущих цілей особистості. І чим віддаленіші вони в часі, тим ступінь безпечності суб'єкта підвищується.

Духовно-моральна безпечність стосується передусім цінностей найвищого рівня, що визначають сенс життя особистості. Тому психологічно загрозовою є безпечність як основа життя суб'єкта в теперішньому часі і як орієнтир майбутнього, простір якого творить духовно-моральне зростання особистості.

Полярним станом щодо духовно-моральної безпечності виявляється духовно-моральна напруженість. Вона кваліфікується як психічний стан, проявами якого є ретельність, уважність, дбайливість, запальність людини у її духовно-моральній діяльності.

У пошуках джерел духовно-моральної напруженості особистості варто звернутися до положення про її вольове недорозвинення. У цьому контексті інтерес має викликати нижчий (інстинктивний чи імпульсивний) рівень розвитку волі, а рівень свідомого вольового процесу, який має породити відповідне вольове зусилля. Без них не буває духовно-моральної дії (вчинку), подолання прагнення функціонувати за нормами духовно-моральної безпечності і цінностей, які сформувалися у її межах.

Розкриємо у першому наближенні тактику подолання духовно-моральної безпечності й утвердження відповідної напруженості.

У методичному плані педагог, працюючи над подоланням духовно-моральної безпечності вихованця спочатку має «розхитати» сформовану в нього ціннісну структуру егоцентрованої спрямованості.

Це потрібно здійснити через її самоаналіз, коли у вихованця під впливом суджень педагога виникає сумнів у правильності стилю свого морального життя. При цьому зусилля педагога спрямовуються лише в зону сумніву з метою її розширення. Далі він поступово домагається перецентрації мислення вихованця з власного інтересу на спосіб мислення, який орієнтує його на потреби іншої людини. Висуваючи нові моральні вимоги, педагог не лише працює над їх усвідомленням вихованцем, а й піклується про його моральний досвід, руйнуючи його моральні негативи і формуючи суспільно значущу моральну структуру. Таке саногенне (оздоровче) мислення нейтралізує прояв почуттів, які не сприяють морально-духовному зростанню особистості й культивує вищі духовні переживання.

Психологічно філігранним (таким, що відзначається найтоншою пробою) повинно бути моральне самоствавлення вихованця, особливо коли йдеться про самоосудження, яке розгортається за керівництва вихователя. Зазвичай така особистісна дія має на меті виявлення і усвідомлення вихованцем своїх суспільно несхвальних рис та їх емоційне самооцінювання, яке йому хоч і неприємне, але об'єктивно характеризує реальну ситуацію його розвитку. Вважалося, що така внутрішня структура акту самоосудження є методично оптимальною, тому педагог її і культивує. Однак поглиблене її осягнення дає змогу констатувати необхідність істотного її доповнення для цільового продовження. Ідеться про обов'язкову емоційну побудову вихованцем відповідної послідовності способів дії з морально-духовного самоосудження. У такому разі моральне самоосудження буде продуктивнішим.

Іноді вихованці осуджують себе, але мета цієї дії далека від позитивної моральної самозміни. При цьому немає будь-якого потягу до духовного засмучення чи каяття. Одні діти роблять це для визнання їх ровесниками: моральні недоліки неоднаково видаються тяжкими, коли хтось інший відкриває їх і коли це відкриття робить їхній носій. Інші – внаслідок сильних емоційних переживань, ігноруючи будь-які оцінювальні дії, з відвертою безсоромністю озвучують власні недоліки немов чужі.

Важливим напрямом розгортання морального самоствавлення (крім самоосудження) має бути спрямований виклик у вихованця емоції гніву до власної безпечності, а отже, і до пов'язаних з нею деструктивних особистісних утворень. Це емоційне переживання виявиться результатом сильної розумової зосередженості суб'єкта на всіх складових сферах безпечності і на здійсненні ним відповідного критичного самоосмислення. Слід сповна використати також позитивну дію почуття сорому. Переживання вихованцем сорому в ситуації радикальної зміни життєвих цінностей може бути добродійним, якщо не пов'язуватиметься лише з думками й оцінками вихователя як особи, що утверджує морально-духовні стандарти. Це емоційне переживання має бути реакцією на піклування вихователя, коли не ігноруються будь-які ситуативні моменти життя вихованця.

Єдність самоосудження, переживання самогніву і сорому вихованцем значно знижує силу духовно-моральної безпечності, що є досить важливим фактором його морально-духовного становлення. Така внутрішня робота та її результати породжують прагнення вихованця бути у стані духовної напруженості. Тому згадана єдність є дієвим підґрунтям для створення вольової форми мотивації процесу духовної напруженості.

Слід поступово нарощувати моральні діяння вихованця, пов'язані з духовно-моральною напруженістю. Суб'єкт, який виконуватиме навіть незначні моральні дії, демонструватиме достатні старання і стосовно справ великої моральної ваги.

За духовно-моральної напруженості кардинально змінюється сприйняття суб'єктом його теперішнього і майбутнього, у межах яких відбувається морально-духовний розвиток. Ці дві часові інстанції не подільні у свідомості особистості: в теперішньому вона переживає і майбутнє, оскільки цільова воля демонструє свідомості суб'єкта як теперішнє те, що очікується. Лише за цієї умови морально-духовна ціль сповна визначить життєдіяльність особистості, поєднуючи її з бажаним добродієм ідеалом.

Розвиток духовно-моральної напруженості є рухом до стійкості цього психічного стану. Однак ця ідеальна мета не завжди досяжна через її надзвичайну складність. На цьому шляху виникають й регресивні моменти, коли те чи інше морально-духовне надбання девальвується і суб'єкт діє за соціально несхвальними поведінковими схемами. Це означає, що духовно-моральна напруженість зазнає руйнівних зовнішніх і внутрішніх впливів, від яких особистість не має змоги надійно психологічно захиститись. Проте головне в цій деструктивній ситуації – не вважати її за внутрішньо комфортну. Це досягається завдяки цілеспрямованим педагогічним діям, за яких деструктивна ситуація виховання перестає бути монолітною. У нього виникають перші суперечливі судження, які селекціонуються ним за допомогою вихователя, і він обирає розвивально-оптимальні ситуації.

Така духовно перетворювальна робота полегшується тим, що вихованець вже перебував у сфері вищої добродіємності, і вона не здається йому незвичайною. Йому важливо не втрачати надію на свою особистісну перспективу. Однак це очікування не має бути пасивним, воно може вчасно збутися тільки через власне духовне самоперетворення, яке відбувається на психологічному оптимумі, коли використовуються всі розумово-почуттєві можливості вихованця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бех, І. (2019). Духовне становлення особистості: сучасні виховні реалії. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, (23), 4-15. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2019-23-1-4-15>

Бех, І. (2020). Особистість на виховній шкалі духовності. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, (24), 49-70. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2020-24-1-49-70>

Бех, І.Д. (2018). Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ-Чернівці: Видавничий дім «Букрек». <https://lib.iitta.gov.ua/717891/>

Бех, І.Д. (2019). Психологічний супровід сучасного вихованого процесу. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 1(1). <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2019-1-1-1-3>

Бех, І.Д. (2020). Життя особистості у смислоціннісному поступі. Духовність особистості: методологія, теорія і практика, 96(3), 44-57. <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2020-96-3-44-57>

Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. (2021). Головна. <https://ipv.org.ua/>

Інститут проблем виховання НАПН України/ Institute of problems on education. (n.d.). Головна [Facebook Page]. Facebook. <https://www.facebook.com/ipv.org.ua>

Ivan Bekh

DSc in Psychology, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine, Director, Institute of

Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SPIRITUAL AND MORAL MINDLESSNESS-TENSION IN PERSONALITY'S PSYCHOLOGICAL SAFETY

Abstract. The paper deals with the scientific principle according to which person has challenged with situations both physically, biological and artificially created, in particular, the mass media in their personally destructive version. The problem that each person personally faces is to resist the negative influences of the environment, to be able to assess the destructive degree of these impacts and to maintain their own values, ways of appropriate socially significant behaviour, activities and communication.

According to this social attitude, personality should be ready for appropriate internal activities in order to prevent external dangers and to establish one's psychological safety.

Such inner readiness is based on two dominant states – spiritual and moral tension and spiritual and moral mindlessness. They are psychologically oppositional procedural formations that activate the corresponding personal psychological achievements, first of all, emotional and sensory.

Spiritual and moral tension is a mental state that is expressed through person's diligence, attentiveness, care, desire in spiritual and moral behaviour and communication.

Spiritual and moral security is a state characterized by passivity, carelessness, insensitive attitude towards activities, lack of diligence. The author offers the tactics of overcoming spiritual and moral mindlessness and establishing the appropriate tension. In this regard, attention is drawn to the need to encourage personal reflection when there is a concentration of the pupils' thinking out of self-interest on a way of thinking oriented them to the needs of another people. This requires formation of person's skills of self-assessment, in particular self-judgment. The strong-willed form of motivation should be important in overcoming spiritual and moral mindlessness and establishing the appropriate tension.

Key words: spiritual and moral mindlessness, spiritual and moral tension, personal reflection, personal self-attitude, prevention of mindlessness, psychological safety, self-judgment, value structure of personality.